



# BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA  
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ



*Gen. Józef  
Haller*

Rok XXI: 2023

Grudziądz, dnia 13.12.2023 r.

Nr 34 (794)

1338. spotkanie

Jadwiga Lewandowska-Swołek (Gdańsk)

## Upamiętnienie generała Józefa Hallera, w 150. rocznicę urodzin, w Sarnowie i Chełmnie

**W** niniejszym roku, 2023, w którym przypada 150. rocznica urodzin gen. Józefa Hallera, 105. rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości (11.11.1918), 103. rocznica powrotu Pomorza do Macierzy – to dobry moment, by odświeżyć nieco pamięć o tej postaci, zwłaszcza w rejonie, z którym Generalł związał część swojego życia. Jako dowódca Frontu Pomorskiego dokonał przejęcia z rąk niemieckich, tej części Pomorza, (która została zapisana Polsce w traktacie wersalskim 28.06.1919)<sup>1</sup> i uznano go za oswobodziciela tych ziem, które po 148 latach niewoli pruskiej powróciły do Polski. Akcja ta rozpoczęła się 17 stycznia 1920 r., a zakończyła 10 lutego 1920 r. w Pucku tzw. zaślubinami Polski z morzem.

Ten wielce zasłużony dla Polski człowiek to: generał broni Wojska Polskiego; Naczelny Dowódca Wojsk Polskich we Francji (Błękitny Generalł); Komendant Legionów; Przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa w 1920 r. oraz Generalny Inspektor Armii Ochotniczej w 1920 r.; Komendant Polowych Drużyn Sokolich; Prezes Komitetu Polskiego Czerwonego Krzyża; Przewodniczący Związku Harcerstwa Polskiego; Kawaler Orderu Orła Białego i Virtuti Militari – w okresie międzywojennym zamieszkał na Pomorzu. Na początku lat dwudziestych XX w. nabył majątek tzw. resztówkę o areale 120 ha z zabudowaniami w miejscowości Gorzuchowo (niewielka wieś położona w odległości zaledwie 15 km od Grudziądza na południowy zachód), obecnie na terenie gminy Stolno, w powiecie chełmińskim. Wówczas był to tzw. obszar dworski,

---

<sup>1</sup> Polska odzyskała znaczną część Pomorza (62% prowincji Prusy Zachodnie). Gdańsk został wolnym miastem pod protekcją Ligi Narodów. O pozostałej części Pomorza miał zdecydować plebiscyt (został przeprowadzony 11 lipca 1920 r., w wyniku którego na Powiślu przyłączono tylko niewielki teren obejmujący: Małe Pólko, Nowe Lignowy, Kramrowo, Bursztych i Janowo, również port rzeczny w Korzeniowie, bez samej wsi w Korzeniowie oraz przyczółek mostowy w Opaleniu.

w powiecie chełmińskim<sup>2</sup>. Gen. J. Haller wraz żoną Aleksandrą i synem Erykiem osiadł tu na stałe w latach 1932-1939. W „okresie gorzuchowskim” swojego życia pozostawał żarliwym i praktykującym katolikiem. Uczestniczył również w pracach na rzecz miejscowego Kościoła poprzez wykłady i fundacje.

Dnia 13 sierpnia 2023 r., w dawnej parafii Błękitnego Generała, w Sarnowie, zorganizowana została uroczystość w 150. rocznicę urodzin Józefa Hallera (1873-1960). Obchody zorganizował Klub Jazdy Konnej „Joker” im. 8. Pułku Strzelców Konnych w Chełmnie<sup>3</sup> z siedzibą w Działowie, przy współudziale: Jeździeckiego Klubu Sportowego „Czarna Podkowa-Gródek” z Gródka<sup>4</sup>; Parafii Rzymsko-Katolickiej w Sarnowie; Agro-Sieć Sp. z o.o. z Chełmna; Banku Spółdzielczego w Brodnicy<sup>5</sup>; Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie (dalej: MZCH); Urzędu Gminy w Stolnie (dalej: UGS); Starostwa Powiatowego w Chełmnie oraz innych.

W kościele pw. Świętego Marcina Biskupa w Sarnowie zgromadzili się licznie parafianie, organizatorzy uroczystości i zaproszeni goście. Wzmiankować należy, iż w prezbiterium tej świątyni zachowała się wieczna lampka wotywna ufundowana przez Hallera<sup>6</sup>. Ceremonia rozpoczęła się od złożenia kwiatów w przedsionku tego kościoła, przy tablicy upamiętniającej postać gen. Józefa Hallera<sup>7</sup>.

---

<sup>2</sup> W polskiej tradycji historycznej nadwiślańska część Pomorza nazywana jest Pomorzem Nadwiślańskim lub Wschodnim, a w jej obrębie występują regiony historyczno-etnograficzne m.in. ziemia chełmińska z stolicą w Chełmnie; Obszar dworski, teren wyłączony z granic gminy wiejskiej na którym funkcje w zakresie administracji państwowej pełnił właściciel ziemski lub wyznaczona przez niego osoba.

<sup>3</sup> 8. Pułk Strzelców Konnych został sformułowany w 1921 r. w Chełmnie, stacjonował w tym miejscu aż do 1939 r. Wielu z żołnierzy poległo w czasie kampanii wrześniowej, ale żołnierze 8. Pułku Strzelców Konnych z Chełmna, ginęli także w Katyniu, Ostaszkanie, czy Starobielsku. Ostatnim dowódcą jednostki był płk Jerzy Jastrzębski (1895-1944), spoczął na Monte Casino. Dziś następne pokolenia kultywują tradycje ułanów i szwoleżerów; E. Starczewska, B. Stelmasik, *Jubileusz kawalerzystów. 100 lat temu powstał 8. Pułk Strzelców Konnych w Chełmnie*: <https://bydgoszcz.tv.pl/56048332/100-lat-temu-powstal-8-pulk-strzelcow-konnych-w-chełmnie> [dostęp: 23.09.2023], gdzie czytamy: „W 2007 r. jako pierwsi w Polsce otrzymaliśmy certyfikat uprawniający do noszenia barw ułanów 8 Pułku Strzelców Konnych w Chełmnie. Został nadany przez oficerów kawalerii w Londynie – wskazuje Kazimierz Deroń, prezes Klubu Jazdy Konnej »Joker« w Działowie im. 8 Pułku Strzelców Konnych w Chełmnie”; K. Skowrońska, *Kawalerski Grudziądz*, „Biuletyn Koła Miłośników Grudziądza” 2007, nr 34 (147) z 21.11.2007, s. 10; L. Pachon, *Sarnowo. Zarys dziejów parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem Świętego Marcina Biskupa*, Sarnowo 2010, s. 69-71.

<sup>4</sup> Uczestniczył Hubert Lemańczyk – Prezes Klubu, syn Wojciech Lemańczyk niósł sztandar pułkowy w orszaku konnym, (w zastępstwie nieobecnego Łukasza Madeja, dowódcy oddziału Klubu Jazdy Konnej „Joker” w Działowie).

<sup>5</sup> Bank Spółdzielczy w Brodnicy reprezentował Aleksander Mikołajczak – Prezes Zarządu; na stronie: <https://bsbrodnica.pl/klienci-indywidualni/agregat-aktualnosci/150-rocznica-urodzin-gen-hallera> [dostęp: 30.09.2023] artykuł pt. „Uroczystość z okazji 150. rocznicy urodzin Józefa Hallera z udziałem BS Brodnica: gdzie czytamy: „Czuliśmy jako Bank potrzebę włączenia się w organizację tego przedsięwzięcia, które miało na celu oddanie czci generałowi Józefowi Hallerowi nie tylko jako wybitnemu żołnierzowi i patriocie, ale również podkreślenie jego wkładu i pracy w ruchu spółdzielczym – podkreśla prezes BS Brodnica Aleksander Mikołajczak”.

<sup>6</sup> Kościół gotycki, wzniesiono na przełomie XIII i XIV w. Zbudowany został z kamienia polnego, o nadbudowie ceglanej, orientowany, jednonawowy, o wymiarach: 24 m długości i 10 m szerokości, wielokrotnie przebudowywany. W maju 1938 r. wskutek pożaru uległ znacznemu zniszczeniu. Dla wzbogacenia wystroju odbudowanej świątyni, gen. J. Haller podarował wieczną lampkę wotywną. Wykonana została ze srebrzonego mosiądzu. Ma formę zawieszono na trzech łańcuchach półokrągłego spłaszczonego zbiornika z otwartą koroną. Ozdabiają ją trzy pełnoplastyczne orły w koronach, wsparte szponami o spłaszczoną od dołu półkulę, ujmując ją frontalnie, rozpostartymi skrzydłami.

<sup>7</sup> Tablica marmurowa z inskrypcją: „KU PAMIĘCI GEN. JÓZEFA HALLERA [...] DOWÓDCY BŁĘKITNEJ ARMII MIESZKAJĄCEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM NA TERENIE NASZEJ PARAFII Z OKAZJI 70 ROCZNICY POWROTU POMORZA DO MACIERZY I 30 ROCZNICY ŚMIERCI WDZIĘCZNI



**Fot. 1.** Tablica marmurowa upamiętniająca gen. Józefa Hallera „Ku pamięci gen. Józefa Hallera [...], znajdująca się na ścianie z prawej strony przedsionka kościoła pw. św. Marina Biskupa w Sarnowie, źródło: fot. autorki, 13.08.2023 r.

Następnie do świątyni wkroczyli ułani z poczem sztandarowym Klubu Jazdy Konnej „Joker”<sup>8</sup>. Nabożeństwo z okazji 150. rocznicy urodzin gen. Józefa Hallera sprawował proboszcz tejże parafii ks. kanonik Marek Zieliński. W wygłoszonej homilii duchowny mówił, iż Józef Haller de Hallenburg urodził się, właśnie w dniu 13 sierpnia 1873 r., w Jurczycach niedaleko Krakowa. Kapłan podkreślił, iż dowódca Błękitnej Armii pozostawał człowiekiem głębokiej religijności, którą wyniósł z domu rodzinnego i później swoje przekonania religijne, również wyrażał publicznie. W trakcie wojny z Rosją sowiecką w 1920 r., w momencie tzw. Cudu nad Wisłą<sup>9</sup>, prawie codziennie zaczynał poranek od uczestnictwa we mszy świętej w kościele pw. św. Zbawiciela w Warszawie, gdzie odbywała się nowenna przy ołtarzu Matki Boskiej Częstochowskiej „o uproszenie zwycięstwa”. Stojąc na czele Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej, mobilizował społeczeństwo polskie do obrony. Utworzono wówczas ponad 100-tysięczną Armię Ochotniczą. Bezpośrednio włączył się do obrony Ojczyzny, kierując Frontem Północno-Wschodnim i Północnym, jego udział w tej wojnie był znaczący. Później, na czele Hallerczyków

---

I PAMIĘTAJĄCY PARAFIANIE SARNOWO 1990”; W imieniu lokalnych władz samorządowych i państwowych kwiaty złożył Jerzy Rabeszko – Wójt Gminy Stolno.

<sup>8</sup> L. Pachoń, op. cit., s. 71, gdzie czytamy: „Podczas obchodów Dnia Niepodległości 11 listopada 2007 r. w Chełmnie, Klub Jazdy Konnej »Joker« z Działowa otrzymał sztandar pułkowy. Wykonano go na podstawie oryginału chorągwi 8. Pułku Strzelców Konnych z Chełmna. Dowódcą oddziału ułanów z Działowa jest Łukasz Madej, syna Piotra”.

<sup>9</sup> Tzw. Cud nad Wisłą, to Bitwa Warszawska, operacja wojskowa stoczona w dniach 13-25 sierpnia 1920 r. pomiędzy nacierającą na Warszawę Armię Czerwoną, a Wojskiem Polskim, decydująca bitwa wojny polsko-bolszewickiej, zwycięstwo wojsk polskich radykalnie zmieniło przebieg wojny, pozwoliło zachować niepodległość II R.P. Twórcą sformułowania „Cud nad Wisłą” był Stanisław Stroński, który 14 sierpnia 1920 r. przypomniał podobnie położenie Francji w czasie I wojny światowej we wrześniu 1914 r., kiedy to nieoczekiwane odrzucenie wojsk niemieckich z przedpola Paryża nazwano „Cudem nad Marną”.

(weteranów Błękitnej Armii) udał się do Częstochowy na dziękczynną pielgrzymkę za „Cud nad Wisłą”. W Kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej, złożył jako wotum tzw. Miecze Hallerowskie<sup>10</sup>. Na terenie swojej posiadłości w Gorzuchowie, na Górze św. Jana wznosił dębowy krzyż z cytatem ewangelicznym: „*Jam jest Droga, Prawda i Żywot*”, a na jej zboczu urządził grootę Matki Boskiej (zniszczona została podczas II wojny światowej, a zrekonstruowana w latach 2001-2002). General często przebywał w tym zacisznym i ustronnym miejscu, kontemplował, modlił się i powierzał swoje sprawy Matce Bożej, którą całe życie przywoływał w najtrudniejszych sytuacjach życiowych. Uczestniczył w kanonizacji Andrzeja Boboli w Rzymie w 1938 r., po powrocie z tych uroczystości, niedaleko dworku w którym zamieszkiwał, ufundował pomnik św. Boboli. Następujące słowa: „*Dla Ciebie Polsko, i dla Twojej Chwały*”<sup>11</sup>, dla gen. Józefa Hallera pozostawały mottem jego życia. W ostatnich dniach sierpnia 1939 r. opuścił (z żoną Aleksandrą) Gorzuchowo, dotarł do Anglii, po 1945 r. pozostał tam na emigracji. Zmarł w Londynie 4 czerwca 1960 r. i pochowany został na cmentarzu Gunnersbury, obok zmarłej osiem lat wcześniej żony. Prochy gen. J. Hallera powróciły do Polski w 1993 r. i złożone zostały w krypcie w kościele garnizonowym pw. w. Agnieszki w Krakowie.

Nadmienić należy, iż przy placu kościelnym w Sarnowie znajduje się pamiątkowy dąb zwany „General Haller”, posadzony podczas obchodzonych w 2009 r. uroczystości z okazji 90-lecia PCK (okręg toruński)<sup>12</sup>, tuż obok znajduje się kamienny głaz z inskrypcją „Dąb pamięci gen. Józefa Hallera 2009”.



**Fot. 2.** Kościół pw. św. Marcina Biskupa w Sarnowie, w dniu 13.08.2023 r.,  
źródło: fot. A. Soborska-Zielińska, MZCH

<sup>10</sup> Tzw. Miecze Hallerowskie to odznaka pamiątkowa przyznawana żołnierzom Armii Polskiej we Francji. W latach 20. i 30. XX w. odznaka „Miecze Hallerowskie” przyznawana była przez Zarząd Związku Hallerczyków. Organem rozpatrującym wnioski o nadanie odznaczenia była Kapituła Mieczów Hallerowskich. Odznakę i dyplom mogli otrzymać zarówno pozostający w czynnej służbie wojskowej, jak i byli wojskowi służący w armii gen. Józefa Hallera.

<sup>11</sup> J. Haller, *Pamiętniki*, Łomianki 2015, s. 92, s. 469-471.

<sup>12</sup> L. Pachon, op. cit., s. 106.





**Fot. 3.** Kawalerzyści z Klubu Jazdy Konnej „Joker” oraz Jeździeckiego Klubu Sportowego „Czarna Podkova-Gródek”, na placu przy kościele w Sarnowie, w dniu 13.08.2023 r., źródło: fot. B. Raś, UGS

Po nabożeństwie podczas uroczystości sierpniowych 2023 r., uczestnicy w asyście orszaku konnego ułanów udali się na Górę św. Jana (oddalonej 1,5 km od kościoła). W grocie, przy figurze Matki Boskiej złożono kwiaty.



**Fot. 4.** Gorzuchowo. Góra św. Jana. Przed grotą Matki Bożej delegacja składa kwiaty w dniu 13.08.2023 r., z lewej strony: płk Krzysztof Mikrut, Janusz Andrysiak, Kazimierz Deroń, źródło: fot.

[https://www.facebook.com/photo?fbid=342861304730912&set=pcb.342861501397559&locale=pl\\_PL](https://www.facebook.com/photo?fbid=342861304730912&set=pcb.342861501397559&locale=pl_PL) [dostęp: 30.09.2023]



**Fot. 5.** Gorzuchowo. Góra św. Jana. Grupa uczestników podczas obchodów 150. rocznicy urodzin gen. Józefa Hallera, przy grocie Matki Bożej. W dali na wzgórzu widoczni ulani na koniach, źródło: fot. A. Soborska-Zielińska, MZCH

Udział ułanów i kawalerzystów niewątpliwie znacznie wzbogacił przebieg uroczystości, ale również ukazał przywiązanie do tradycji kawalerii polskiej, z którą generał Haller tak mocno był związany. W grupie rekonstrukcyjnej, jako słynny dowódca wojskowy w szaro-błękitnym mundurze wystąpił Mieczysław Struski z Klubu Jazdy Konnej „Joker”. W rozmowie z autorką artykułu podał, że od szeregu lat w pokazach historycznych realizuje postać Błękitnego Generała.

Dalsza część obchodów odbyła się w mniejszym gronie, w pobliskim Działowie (oddalonym 4 km od Sarnowa), w gospodarstwie rolnym Janiny i Piotra Madejów, w którym znajduje się również siedziba Klubu Jazdy Konnej „Joker”. Prezes Klubu – Kazimierz Deroń przywitał uczestników i zaproszonych gości, wśród których byli m.in. przedstawiciel Zarządu Inżynierii Wojskowej płk Krzysztof Mikrut i senator III RP Ryszard Bober. Uczestnicy spotkania wysłuchali prelekcji Jadwigi Lewandowskiej-Swołek, autorki książki pt. *Związki gen. Józefa Hallera z Chełmnem oraz Gorzuchowem w latach 1920-1939*, przedstawiła najważniejsze wątki z biografii Generała związane z jego aktywnością społeczną w Gorzuchowie i najbliższej okolicy<sup>13</sup>. Starszy kustosz Anna Soborska-Zielińska z Muzeum Ziemi Chełmińskiej, w oparciu o materiały archiwalne opowiedziała o inwigilacji Hallera w Gorzuchowie, stosowanej po 1935 r., na polecenie ówczesnej władzy państwowej. Niniejsze informacje, wtenczas poufne, wzbudziły szczególne zaniepokojenie w gronie zgromadzonych osób. Potem miał miejsce poczęstunek.

---

<sup>13</sup> Jadwiga Lewandowska-Swołek, *Związki gen. Józefa Hallera z Chełmnem oraz Gorzuchowem w latach 1920-1939*, Toruń 2020.



**Fot. 6.** W Działowie. Sala Konferencyjna w domu Janiny i Piotra Madejów w dniu 13.08.2023 r. Obchody zorganizowane w 150. rocznicę urodzin gen. Hallera, źródło: <https://bsbrodnica.pl/klienci-indywidualni/agregat-aktualnosci/150-rocznica-urodzin-gen-hallera> [dostęp: 30.09.2023]

Wspomnieć należy, iż w dniu Wojska Polskiego (15.08.2023 r.) w pobliskim Chełmnie w kościele garnizonowym pw. Matki Boskiej Częstochowskiej, po nabożeństwie z okazji Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i rocznicy Bitwy Warszawskiej, dokonano odsłonięcia pamiątkowej tablicy poświęconej gen. Józefowi Hallerowi<sup>14</sup>. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był Klub Żołnierzy i Pracowników 9. Chełmińskiego Pułku Pontonowego im. gen. Józefa Hallera w Chełmnie.

---

<sup>14</sup> Tablica z inskrypcją: „W dniu Święta Maryjnego Wniebowzięcia, w Święto Wojska Polskiego pragniemy upamiętnić postać GENERAŁA BRONI JÓZEFA HALLERA de HALLENBERG W 150. ROCZNICĘ JEGO NARODZIN, wybitnego Żołnierza i Patrioty w latach 1920-1939 obywatela i mieszkańca Ziemi Chełmińskiej – PATRONA CHEŁMIŃSKIEGO PUŁKU PANTONOWEGO – [...]. Klub Żołnierzy i Pracowników 9. Chełmińskiego Pułku Pontonowego im. Generała BRONI Józefa Hallera, Chełmno 15 sierpnia 2023”.





**Fot. 7.** Kościół garnizonowy pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Chełmnie, w dniu 15 sierpnia 2023 r., poświęcenie tablicy ku czci gen. Józefa Hallera, źródło: fot. B. Raś, UGS

Poświęcenia tablicy dokonał ks. ppłk Piotr Wszelaki – proboszcz tejże parafii. Białoczerwoną wstęgę z niniejszej tablicy zerwał płk rez. Hieronim Marzęcki – Prezes Klubu, przy udziale ppłk. rez. Jerzego Bylicy – Wiceprezesa. W ceremonii uczestniczył m.in. Paweł Kalinowski, miejscowy kamieniarz, który był głównym sponsorem i zarazem wykonawcą tablicy. Uroczystość zakończyła się złożeniem kwiatów pod tablicą.



**Fot. 8.** Tablica z płyty kompozytowej Dibond, upamiętniająca 150. rocznicę urodzin generała broni Józefa Hallera, odsłonięta w dniu 15.08.2023 r. w kościele garnizonowym pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Chełmnie, źródło: fot. B. Raś, UGS



W Sarnowie i Chełmnie, w dniach 13 i 15 sierpnia 2023 r. została upamiętniona 150. rocznica urodzin tak wybitnej postaci, jaką dla Gorzuchowa i okolicy pozostaje – Błękitny General. Wszakże, z tym terenem rodzina Hallerów związana była nieomal dwie dekady.

Należy wzmiankować również o cyklicznej aktywności związanej z zachowaniem pamięci o Generale na terenie Gorzuchowa, zorganizowanym w bieżącym roku w dniu 15 września – VIII Rajdzie pieszym „Śladami gen. Józefa Hallera”. Inicjatorem tego przedsięwzięcia pozostaje Stowarzyszenie „LGD »Vistula Terra Culmensis«”<sup>15</sup>. Trasa rajdu wiodła: Gorzuchowo (przystanek szkolny) – Sarnowo (kościół św. Biskupa Marcina) – Gorzuchowo (budynek Koła Gospodyń Wiejskich), wynosiła ok. 7 km. W tym roku poprowadziła go Anna Grzeszna-Kozikowska – przewodnik i zarazem kustosz MZCH, w trakcie marszruty opowiedziała wiele ciekawostek z biografii Błękitnego Generała. Na mecie rajdu jej uczestnicy zostali poczęstowani specjalami, przygotowanymi przez członkinie miejscowego Koła Gospodyń Wiejskich. Otrzymali opracowanie pt. *150. rocznica urodzin Józefa Hallera – wspomnienie o pobycie Generała w majątności Gorzuchowo w latach 1920-1939*, od autorki<sup>16</sup>, obecnej na spotkaniu.

Warto jest cenić przytomność czynów i umysłów ludzi, którym Polacy zawdzięczają wolność, dostęp do morza po latach zaborów i walk wyzwolenicznych. Naszą powinnością jest bowiem troska o pamięć o naszych bohaterach narodowych. Wdzięczność wyrażać się musi, również w przekazywaniu pamięci następnym pokoleniom.

---

<sup>15</sup> W 2006 r. doszło do założenia i zarejestrowania Stowarzyszenia pt. „Lokalna Grupa Działania »Vistula Terra Culmensis - Rozwój przez Tradycję«”. Nazwa pochodzi od połączenia słów Vistula – Wisła i Terra Culmensis – Ziemia Chełmińska. W statucie została również ustalona nazwa skrótowa, która brzmi: LGD „Vistula – Terra Culmensis”. Członkami Stowarzyszenia obecnie są: gmina Chełmno, Gmina Grudziądz, Gmina Gruta, Gmina Lisewo, Miasto i Gmina Łasin, Gmina Płużnica, Gmina Miasto i Gmina Radzyń Chełmiński, Gmina Rogóźno, Gmina Świecie nad Osą. Celem jest rozwój obszarów wiejskich - rozwijać się wykorzystując dostępne bogactwa naturalno-kulturowe.

<sup>16</sup> J. Lewandowska-Swołek, *150. rocznica urodzin Józefa Hallera – wspomnienie o pobycie Generała w majątności Gorzuchowo w latach 1920-1939*, Toruń 2023.

# Notatki

# Notatki



## Notatki

**(L.B.S.)**

---

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.